

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 23

Słowiańska frazeologia gwarowa

**pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory**

**Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki**

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

Biblioteka „LingVariów”

T. 23

Redaktor naukowy serii

Mirosław Skarżyński

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją

Macieja Raka i Kazimierza Sikory

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 23

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2016**

Recenzenci

prof. dr hab. Wiesław Boryś
prof. dr hab. Adam Fałowski
prof. dr hab. Stanisław Koziara
dr hab. Alicja Nowakowska, prof. UW.

Redakcja

Justyna Wójcik

Korekta

Karolina Bogacz i Magdalena Romanowska

Skład i łamanie

Małgorzata Manterys-Rachwał

Okładka

Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-7638-738-3 (wersja papierowa)

ISBN 978-83-7638-739-0 (e-book)

<https://doi.org/10.12797/9788376387390>

© Wydział Polonistyki UJ oraz autorzy

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

ZAGADNIENIA OGÓLNE

ANNA TYRPA, Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?	13
MACIEJ RAK, Czego nadal nie wiemy o frazeologii gwarowej?	31
KAZIMIERZ SIKORA, „Komu Pan Bóg rozum odbiera?” – czyli kilka uwag na temat pragmatyki przysłów	43
ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА ДЕХТЯРЬОВА, Щодо визначення поняття діалектна фразеологічна одиниця (на матеріалі художніх творів західноукраїнських письменників) ...	53

FRAZEOGRAFIA GWAROWA

FABIAN KAULFÜRST, Dolnoserbiska frazeologija. Aktualna żelabność mjazy rewitalizaciju rěcy a historiskeju frazeologiju	65
LIDIA PRZYMUSZAŁA, O problemach leksykograficznego opisu frazeologii w słownikach gwarowych (na przykładzie <i>Słownika gwar śląskich</i>)	75

FRAZEOLOGIA ŹRÓDŁEM WIEDZY O CZŁOWIEKU

MACIEJ RAK, Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza.....	89
KATARZYNA KONCZEWSKA, Frazeologizmy i paremie białoruskich gwar grodzieńskich jako źródło rekonstrukcji obrazu świata mieszkańców wielonarodowościowego regionu.....	109
MAGDALENA DUDA, Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa	125
НАТАЛІЯ ХІБЕБА, Бойківські весільні фразеологізми: етнокультурне прочитання	137

SACRUM I PROFANUM

Галина Тимошик, Паремії зі святописемними антропонімами в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	157
EMIL POPŁAWSKI, Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry	183

RENATA DŹWIGOŁ , <i>Ś ciebie mo diobol pociechę</i> . O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEŁ>	195
ІРИНА ЧИБОР , Етнокодуння міфологічних уявлень про чорта в українській діалектній фразеології	209
ЗОРЯНА ВАСИЛЬКО , Інтерпретація паремій із мікрообразом-символом <i>сонце</i> в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	219
МОНІКА ВУЛАВА , Paralusz i inne „odmiany złośliwych diablów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej.....	229

BIEDA

ЕВА МЛЫНАРЧЫК , Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów).....	253
ІЛОНА ГУМОВСКА , Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym	267

ІРИНА ЧИБОР

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА,

ЧЕРНІВЦІ

ЕТНОКОДУВАННЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЧОРТА В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАЛЕКТНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Streszczenie

W artykule zostały omówione jednostki frazeologiczne z gwar ukraińskich motywowane wyobrażeniami mitologicznymi o sile nieczystej. Frazeologizmy te zawierają komponenty: *чорт*, *біс* і *дідько*.

Wyobrażenia mitologiczne o czarcie są związane przede wszystkim z animizmem. Według wierzeń ludowych siła nieczysta zamieszkuje bagna i lasy, a także inne trudno dostępne miejsca. Zoomorficzne cechy czarta (rogi, kopyta, skrzydła, ogon, sierść) wskazują na jego odmienność od człowieka oraz przynależność do innego świata (realizuje się w tym opozycja *свій* – *обчуж*).

Gwarowe jednostki frazeologiczne motywowane wyobrażeniami mitologicznymi o czarcie różnią się leksykalnie od frazeologizmów notowanych w ogólnym języku ukraińskim, jednak postrzeganie tej istoty mitycznej jest podobne w różnych częściach Ukrainy, co wskazuje na odzwierciedlenie we frazeologii gwarowej ogólnoukraińskiej przestrzeni etnokulturowej.

Вивчення фразеології в тісному зв'язку з духовною культурою, зокрема з міфологічним світоглядом народу (праці Єжи Тредера (1989), Володимира Коваля (2011), Валерія Мокієнка (1986), Віктора Ужченка (1988), Анатолія Івченка (1999), Любові Савченко (2013) та багатьох інших) надалі залишається актуальним у сучасній лінгвістиці. Для українського мовознавства традиційними є дослідження мовних одиниць, співвідносних з народними уявленнями про чорта. Так, на загальноукраїнському мовному матеріалі етнолінгвістичний аналіз лексеми *чорт* і синонімів здійснила Наталія Тяпкіна (2006), на матеріалі гуцульських говірок – Наталія Хобзей (2002). Образ чорта, збережений у вигукових фразеологізмах, описано в науковій розвідці Галини

Кузь (2004), семантику демономенів *чорт*, *біс*, *дідько* у складі фразеологічних і пареміологічних одиниць як джерело лінгвокультурної інформації проаналізовано у студіях Дарії Якимович-Чапран (2009; 2012; 2014), ареальне дослідження фразеологічних одиниць (далі – ФО) з компонентами назви нечистої сили зреалізовано у працях Анатолія Івченка (1994), Галини Доброльожі (2007), порівняльний аналіз фразеології кількох мов з компонентом *чорт* здійснено у студіях Володимира Гуторова (1996), Ярослави Івченко (2007) та інших. Запропонована розвідка розкриває один з аспектів проблеми – репрезентацію в українській діалектній фразеології міфологічних уявлень про чорта, що пов'язані з анімістичним сприйняттям дійсності та наділенням чорта зооморфними ознаками. Аналіз діалектних ФО української мови, співвідносний з міфологічними уявленнями про чорта, виконано з метою виявлення та опису етнокультурних особливостей їхнього творення. Матеріал дослідження дібрано зі збірок прислів'їв і приказок Івана Франка (1901–1910), Степана Пушика (2009), сучасних діалектних фразеологічних словників Віталія Чабаненка (2001), Віктора та Дмитра Ужченків (2013), Галини Доброльожі (2003, 2010), Зоряни Мацюк (2013), Григорія Аркушина (2003), Галини Ступінської та Ярини Битківської (2012), Наталії Кірілкової (2013)¹.

За народними уявленнями, чорт – уособлення нечистої сили; надприродна антропоморфна істота, з темною шкірою та з зооморфними частинами тіла (див. Жайворонок 2006: 643; СД V: 519). Уявлення про нечисту силу первинно пов'язані з анімістичним світоглядом, для якого характерна віра в духів, що населяють природу та все довкола. Уявлення про чорта як уособлення зла з'явилися дещо пізніше внаслідок впровадження християнства (див. Іларіон 1992: 137).

¹ Діалектні ФО в тексті статті подано з позначкою, що вказує на територіальне поширення одиниці, відповідно до джерел, з яких дібрано матеріал. ФО, відібрані з праць *Галицько-руські народні приповідки* І. Франка (1901–1910) та *Приповідки: почув, записав і впорядкував Степан Пушик* (2009), подано з позначкою *південно-західне*, із *Фразеологічного словника лемківських говірок* Г. Ступінської, Я. Битківської (2012) – *лемківське*, зі *Словника волинських фразеологізмів*, Н. Кірілкової (2013) – *волинське*, з праці *Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині* Г. Аркушина (2003) – *західноволинське, західнополіське*, зі словника *Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся* З. Мацюк (2013) – *західнополіське*, з праць Г. Доброльожі (2003; 2010) *Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій – середньополіське*, *Фразеологічного словника говірок Житомирщини – житомирське*, з *Фразеологічного словника говірок Нижньої Надніпрянщини* В. Чабаненка (2001) – *нижньонадніпрянське*, з *Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу* В. Ужченка та Д. Ужченка (2013) – *східнословобожанське, степове*. Ми усвідомлюємо, що така система позначень не зовсім збігається з традиційною класифікацією говірок української мови.

В українській діалектній фразеології образ чорта найчастіше експлікований через компоненти *чорт*, *біс*, *дідько* і наділений зооморфними ознаками, наявність яких вказує на відмінність чорта від людини і на його належність до іншого світу. В уявленнях українців чорт має роги, напр.: південно-західне *не дитина, а чорт з рогами* (Пуш.: 184), *свекруха – чорт з рогами* (Пуш.: 241), нижньо-наддніпрянське *чорт з двома рогами* – ‘погана, зла людина’ (Чаб.: 152), житомирське *полізти до чорта на роги* – ‘наражатися на небезпеку’ (ФСГЖ: 191); копита, порівн. середньополіське *скрипить зубами як чорт копитами* (Добр.: 40), житомирське *чорти копита згублять* – ‘щось незрозуміле’ (ФСГЖ: 191), *нечисті копита погублять* – ‘заплутана справа’ (ФСГЖ: 90), лемківське *дябловой копито* – ‘уживається для вираження невдоволення чиєюсь поведінкою, вчинками’ (ФСЛГ: 123); крила, які дають йому можливість літати, напр.: східнословобанське, степове *чорт летів і крила звісив, чорт летів і крила розставив (розвісив)* (ФСССГД: 529), нижньонаддніпрянське як *чорт летів та крила звісив* (Чаб.: 166), що позначають ‘зроблене наспіх’, порівн. середньополіське як *чорт у повітрі літає* (Добр.: 130), *йде як чорт летить* (Добр.: 130), *бовкнув як чорт летів і крила звісив* (Добр.: 133), житомирське *чорт летів, а крила теліпались* – ‘брехати’ (ФСГЖ: 191), волинське *жити, як в чорта на крилах* – ‘скоювати злочини і завжди залишатися безкарним’ (СВФ: 63); хвіст, напр.: житомирське *піймати чорта за хвоста* (ФСГЖ: 183, 191), середньополіське *хитрий як дідько з хвостом* (Добр.: 68), *вертить пером як чорт хвостом* (Добр.: 65), *язик як у чорта хвіст* (Добр.: 141), *пропав як чорт хвостом змів* (Добр.: 152), південно-західне *підє чортови під хвіст* (Фр. III: 322)²; шерсть чорного кольору, звідси ФО з компонентами *кудлатий*, *лахматий*, *зарослий*, які кодують відомості про якість волоссяного покриву чорта, напр.: середньополіське *багатий як чорт кудлатий* (Добр.: 118), західнополіське *лахматий як чорт* (Мац.: 255), *зарослий як чорт болотяний* (Мац.: 255), порівн. південно-західне *дідькові й мило не pomoже*, яку І. Франко зафіксував з коментарем: „народна уява, що дідько чорний”³ (Фр. III: 428).

Діалектні ФО репрезентують також елементи уявлень про чорта, які зближують його з птахами, це, напр., здатність нести яйця, порівн.: житомирське *йому хоч і біс, аби яйця ніс* (ФСГЖ: 20), лемківське *ид гу дїтчой матерї яйця гризти* (ФСЛГ: 108) та їх висиджувати: східнословобанське, степове *з-під*

² У північних і південно-західних говірках наявні ФО *чорт хвостом накрав* (Мац.: 226), *зник як чорт хвостом накрав* (Добр.: 151), *то лихий дідько накрав хвостом* (Пуш.: 276). Етнокультурне підґрунтя виникнення названих одиниць пов’язане з уявленнями, що раптове зникнення речей, які безсумнівно щойно були поруч, наслідок витівок чорта. В уявленнях народу таку річ чорт буквально накрав хвостом (порівн. також польське *czart nakrył ogonem* (WSFJP: 138)).

³ У цитуваннях збережено орфографію автора.

чорта яйце витягне – ‘спритний, удатливий’ (ФСССГД: 528), західнополіське *з-під чорта яйця дістане* – ‘про здорового чоловіка’ (Мац.: 261), волинське *з-під чорта яйця видерти* – грубо ‘зухвалий, підступний хитрий’ (СВФ: 28), лемківське *з-під дябла яйця вынести* – ‘досягти чогось майже неможливого; здійснювати що-небудь будь-якими засобами’ (ФСЛГ: 39). Припускаємо, що зазначені ознаки для характеристики образу чорта з’явилися під впливом вірування, згідно з яким чорта можна вивести, виховати з курячого зноски.

Образ чорта, збережений у діалектній фразеології, наділений ще однією анатомічною особливістю, що характеризує його як зооморфну істоту, – наявністю зубів, які в українській етнокультурі символізують потенційну небезпеку, оскільки сприймаються в народі як небезпечна частина тіла тварини (як і роги), порівн. ФО східнословобожанське, степове *до чорта в зуб* – ‘потрапити у небезпеку; у найскрутніше становище, найскладніші обставини’ (ФСССГД: 527). Небезпечним було саме перебування у місці локалізації нечистої сили, що й втілювалося у ФО з компонентом *в зубах / за зубами*, напр.: волинське *у чорта в зубах* (СВФ: 73), східнословобожанське, степове *у чорта за зубами* (ФСССГД: 528) зі значенням ‘дуже далеко’. Поява в локусі нечистої сили могла призвести до загибелі, звідси ФО *пішов до дідька в зуби* зі значенням ‘пропав безвісти’ (Фр. І: 593), і житомирське *попасти чортові в зуби* – ‘невдача’ (ФСГЖ: 191), однак, як свідчить фактичний матеріал, звідти можливо було повернутися живим, порівн.: східнословобожанське, степове *побувати у чорта в зубах* – ‘зазнати лиха, усіляких пригод’ (ФСССГД: 528), нижньонаддніпрянське *побувать у чорта в зубах* – ‘побувати у дуже скрутному становищі; зазнати лиха’ (Чаб.: 111).

Залишки анімізму простежуємо у спільнослов’янських уявленнях, за якими нечиста сила населяє увесь природний простір, де має певні, улюблені місця локалізації (СД V: 522). До них належать дикі, незаймані людиною, недоступні місця, найчастіше це водойми зі стоячою водою, болота, порівн.: східнословобожанське, степове *де чорти водяться* – ‘погане місце, рів, болото з чортами’ (ФПССС: 276), житомирське, східнословобожанське, степове *у чорта на болоті* – ‘дуже далеко’ (ФСГЖ: 191; ФСССГД: 529), південно-західне *вилізай дідьку з болота* з коментарем: ‘жартують, коли хтось тягне чоловіка з поганої компанії’ (Фр. І: 585).

В уяві українців чорт – господар болота і розпоряджається у своїх володіннях, керуючись своїми бажаннями: середньополіське *править як чорт болотом*, тобто ‘має необмежену владу’ (Добр.: 111), *ганяє як чорт по болоту* (Добр.: 129), *каламутить світом як дідько болотом* (Добр.: 36), південно-західне *булькоче, як дідько в болоті* (Фр. І: 584). Найулюбленіше місце локалізації чорта на болоті – це купина, звідси середньополіське *сидить як чорт на купині* – ‘живе на відлюдді, не хоче спілкуватися з людьми’ (Добр.:

65), *крутиться як чорт на купині* (Добр.: 54). І. Франко припускає, що вірування про чорта, який сидить у болоті, постало у зв'язку з тим, що „над болотами ніччю показуються блудні огні, які вважаються появою злого духа” (Фр. І: 105). У фразеології відображено уявлення про чорта, який сидить в болоті на грошах, охороняючи їх, напр.: *південно-західне сидить як чорт на грошах в болоті* – ‘про скупку людину’ (Фр. ІІІ: 90), порівн. *житомирське в болоті сидіти* – ‘1) жадібна людина; 2) неохайна людина’ (ФСГЖ: 112). Правдоподібно, що вогники, які з’являлися вночі над болотом, викликали асоціації з блиском монет. Можливо, тому в українській етнокультурі чорт – володар скарбів: *і чорт багато грошей має, а в болоті сидить* (Фр. ІІІ: 321), які частинами носить людям, що продали йому душу, порівн.: *південно-західне багатому дідько доносить* (Фр. І: 92), *йому дідько гроші носить* (Фр. І: 591).

Спільнослов’янські уявлення про чорта, що живе в болоті, стали підставою для появи ФО: *південно-західне в тихім болоті чорти водяться* (Пуш.: 58), *в тихому болоті дідьки воюють* (Пуш.: 58), *в тихому озері всі чорти сидять* (Пуш.: 58), *західнополіське, західноволинське в тихому болоті чорти вод’атця* (Арк.: 58), *житомирське у тихому болоті чорти водяться* (ФСГЖ: 191) тощо.

За народними віруваннями, чорти знаходились і на околиці боліт: в очеретах, звідси *південно-західне стоїть, як дідько в очереті* (Пуш.: 258), *гонит сі як дідко в троци* – ‘про непосидючого, неспокійного чоловіка’ (Фр. І: 586) (лексема *троща* – діалектне ‘очерет’ (СУМ Х: 287)), *волинське як чорт з очерету* – іронічно 1) ‘брудний’; 2) зі словом *вискочити* ‘раптово’ (СВФ: 185), *східнословобожанське, степове вискочити як чорт з очерету* – ‘1) неждано з’явитися; 2) недоречно висловитися’ (ФСССГД: 527) або в лозах, порівн.: *середньополіське колотить, неначе чорт лозою* (Добр.: 36), *західнополіське, західноволинське аби лоза – чорти будуть* (Арк.: 58), *житомирське аби лози – чорти найдуться*, що функціонує з семантикою ‘невдача’ (ФСГЖ: 190).

У водоймах з протічною водою присутність чорта виявлялася в його діях, що призводили до появи у воді виру, звідси *середньополіське мутить як біс у виру* (Добр.: 37), *крутить як чорт у виру* (Добр.: 65). У народній уяві діяльність чорта спричинювала в греблі водотоки різної якості та сили, порівн.: *середньополіське крутить як чорт греблею* (Добр.: 66), *мутить як під греблею біс* (Добр.: 37), *хитрує як дідько і в греблі* (Добр.: 68).

Найулюбленішим осередком перебування чорта на околицях водойм була верба, зазвичай, стара і суха, що відображено у ФО: *середньополіське закохатися як чорт в стару (суху) вербу* (Добр.: 22), *східнословобожанське, степове як чорт у суху вербу* (ФСССГД 531), *південно-західне закохався, як чорт у суху вербу* (Пуш.: 110), *влюбився, як чорт в суху вербу* (Пуш.: 48), *втріскався як дідько в суху вербу* (Пуш.: 53), *лемківське як чорт к сухій вербі* зі словом *закохатися* (ФСЛГ: 253).

У діалектах української мови збереглися аналогічні ФО з компонентом *груша*, напр.: західнополіське *л'уби^ети^е, йек чорт суху грушу* – ‘не любити когось’ (Арк.: 131), середньополіське *закохатися як чорт в суху грушу* (Добр.: 22), *заховався як чорт у суху грушу* (Добр.: 151), східнословобжанське, степове *як чорт у суху грушу* – 1) зі словом *влипнути* ‘дуже, нежданно’; 2) зі словами *вчепитися, прискіпатися* ‘дуже, сильно, міцно’; 3) зі словами *втріскатися, закохатися* (ФСССГД: 531). Появу вірувань про чорта, що локалізується у вербі, пов’язують з такими чинниками: по-перше, верба росте на багністій, недоступній місцевості (за уявленнями, локус нечистої сили); по-друге, верба – це дерево, яке швидко трухлявіє, стає старим і сухим, у стовбурі часто з’являються отвори, дупла, появу яких пояснювали перебуванням у дереві чорта (див. Krzyżanowski 1994 I: 159–160). Аналогічно виникли, на нашу думку, уявлення про локалізацію чорта в груші, що не росте у приболотних місцевостях. Суха, стара груша всередині порожня, часом теж, як стара верба, має дупло, що й сприймали у народі як локус нечистої сили.

Фразеологізми, генеза яких пов’язана зі спільнослов’янськими уявленнями про перебування чорта в сухій (старій) вербі, репрезентують процес антропоморфізації нечистої сили в народній уяві. Чорт, як і людина, закохується, залицяється, одружується, порівн.: середньополіське *б’ється як чорт коло сухої верби* – ‘активно залицяється’ (Добр.: 112), південно-західне *женит сі як дідько з сухов вербов* – ‘поводиться як божевільний, галасує, бешкетує’ (Фр. II: 101). Походження останньої ФО пов’язуємо, услід за І. Франком, з уявленнями про весілля чорта з сухою вербою, що супроводжується поривчастим вітром, підняттям курави (див. Фр. II: 101), порівн. також південно-західне *дідько сі женит* з коментарем „говорять про вітер, що крутить куравую” (Фр. I: 589). Як бачимо, в уявленнях українців вихор інтерпретовано як весілля нечистої сили. Поява уявлень про весілля чорта мотивована асоціюванням у народній свідомості кругового руху вихору з танцем, а танцю з весіллям (див. Чубинський 1995: 41; Moszyński 1967: 476).

Локусом нечистої сили були також непрохідні зарослі лісу. За Василем Скуратівським, саме в лісах з густими заростями і непрохідними місцями мешкав, за народною уявою, біс – „чорт великих розмірів з густою чорною шерстю” (Скуратівський 1996: 168), порівн.: південно-західне *пішов до ліса, надибав біса* – ‘щось опутало його, зсунувся з глузду’ (Фр. II: 357), західнополіське *в тихім лісі сидять біси* – ‘зробити щось неочікуване, непередбачуване’ (Мац.: 123), східнословобжанське, степове *гнати біса вокруг ліса* – ‘даремно звинувачувати’ (ФСССГД: 64). Зафіксовані ФО, що репрезентують уявлення про локалізацію нечистої сили в лісі, у своєму складі містять саме компонент *біс* (подібних одиниць з компонентами *чорт, дідько* ми не зафіксували).

Притаманні українській етнокulturі уявлення про дідька⁴ – домашнього чорта, опікуна дому, охоронця домашнього вогнища, місцем локалізації якого в житловому приміщенні була піч, зреалізовані у ФО: південно-західне *в старім п'єцу дїтько палит* (Фр. III: 168), *в старій печі дідько гайнує* (Пуш.: 58), *в старій хаті піч дідько палить* (Пуш.: 58), *в старій печі чорти палять* (Пуш.: 58), житомирське *в старій печі сам чорт палить* (ФСГЖ: 190), лемківське *в старім пецу дябол палит* (ФСЛГ: 265). Описані уявлення змотивували наявність у названих ФО компонента *дідько / дїтько* або *чорт*, а не *біс*, який, за народними уявленнями, локалізувався у лісі.

Українська діалектна фразеологія містить у своєму складі вислів, запозичений з російської мови: волинське *у чорта на кулічках* (СВФ 86), західно-поліське *в чорта на кулічках* (Арк.: 131), середньополіське *пішов до чорта на кулічки* (Добр.: 152), житомирське *у чорта на кулічках* (ФСГЖ: 191) та східнослов'янське, степове *у чорта на кулічках, де трава росте* (ФС-ССГД: 529) з семантикою ‘дуже далеко’. Лексема *кулічки* (від російського діалектного *кулижки*, *кулиги*) позначає невеликі випалені і розчищені лісові поляни, що слугували пасовиськами упродовж кількох років. Досить часто такі місця швидко заростали і заболочувались, унаслідок чого люди їх покидали. У таких місцях, за уявленнями слов'ян, локалізувалася нечиста сила (див. Мокиєнко 1986: 180). Отже, описувана ФО кодує інформацію про перебування чорта в далеких малолісних, заболочених місцях.

Зі значенням ‘дуже далеко’ в українських говірках Нижньої Наддніпряни функціонує ФО *у чорта на виселках* (Чаб.: 145). Лексема *виселок* позначає ‘невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці’ (СУМ I: 481). Через компонент *на виселках* простежуємо кодування етнокulturних відомостей про локалізацію чорта у місцях, де немає людей, а точніше в місці, покинутому людьми. У говірках Житомирщини з аналогічним значенням поширена ФО *де чорт колесо загубив* (ФСГЖ: 190), що репрезентує уявлення про далеке місцезнаходження чорта. У південно-західному наріччі української мови на позначення ‘дуже далекого, невідомого місця’ функціонують ФО: *поїхала, де дідько „добраніч” каже* (Пуш.: 223), *пішов там, де дідько „добраніч” каже* (Пуш.: 219), лемківське *де дїтко добраніч повіл* (ФСЛГ: 77), *гди дябол добраніч повіл* (ФСЛГ: 85), що, можливо, є запозиченнями з польської мови, порівн. польське *tam gdzie diabeł mówi dobranoc* (WSFJP: 169).

У діалектній фразеології української мови заковано інформацію і про деякі інші конкретизовані місцезнаходження нечистої сили, зокрема, у росли-

⁴ Первинно *дідько* – назва домашнього чорта, що походить від *дід*, праслов'янське **dědъ* ‘батько батька, батько матері, дід’ (див. ЕСУМ II: 88; Dźwigoł 2004: 13).

нах, порівн. середньополіське *скаче як чорт у сливках* (Добр.: 56), волинське *як чорт з-під куща* (СВФ: 185), середньополіське *сидить як чорт у горосі* (Добр.: 64), південно-західне *сидить як дідько в бузині* (Пуш.: 245), *закурив, як дідько в горосі* (Пуш.: 110), *пасує як чортові в кропиві* (Фр. III: 505) тощо. Незважаючи на широке поширення уявлень про локалізацію нечистої сили у віддалених, незнайомих місцях, зазначені ФО репрезентують уявлення про місце перебування чорта поблизу людини.

Отже, проведений аналіз дає можливість стверджувати, що в діалектній фразеології української мови образ чорта репрезентовано через кодування зооморфних ознак, які вказують на відмінність чорта від людини (реалізація опозиції „свій/чужий”), а також через кодування уявлень про місце локалізації нечистої сили, що пов’язані з первісним одухотворенням природи і матеріального світу. Діалектні фразеологічні одиниці, співвідносні з міфологічними уявленнями про чорта, розрізняються лексичним наповненням, проте зміст, сенс, бачення цієї міфічної істоти на різних територіях України подібні, що свідчить про відображення у фразеології всеукраїнського простору етнокультури. Перспективним вважаємо дослідження особливостей репрезентації у діалектних фразеологічних одиницях антропоморфних ознак чорта, що сприятиме цілісній характеристиці його образу, відображеного в українській фразеології.

Література

- Арк.: Г. Аркушин, *Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині*, Люблін – Луцьк 2003.
- Гуторов В.О., 1996, *Мифологема „чорт” в экспресивно-зниженому узусі української, російської, польської та англійської мов* [автореф. дис. ... канд. філол. наук], Харків.
- Добр.: Г.М. Доброльожа, *Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій*, Житомир 2003.
- Доброльожа Г.М., 2007, *Українські фраземи-порівняння на позначення „нечистої сили” в говірках Середнього Полісся*, „Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского”, т. XX, № 6, Симферополь, с. 229–233.
- ЕСУМ: О.С. Мельничук (ред.), *Етимологічний словник української мови*, т. I–VII, Київ 1982–2012.
- Жайворонок В.В., 2006, *Знаки української етнокультури*, Київ.
- Івченко А., 1994, *У пошуках нечистої сили*, „Культура слова”, вип. 45, Київ, с. 43–48.
- Івченко А., 1999, *Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія*, Харків.
- Іларіон, Митрополит, 1992, *Дохристиянські вірування українського народу*, Київ.

- КОВАЛЬ В.І., 2011, *Фразеологія народної духовної культури: состав, семантика, происхождение*, Минск.
- Кузь Г.Т., 2004, *Демонічний світ у словесній символіці вигуків фразеологізмів*, [у:] Б. Бунчук (ред.) *Науковий вісник Чернівецького університету*, вип. 214–215, „Слов’янська філологія”, Чернівці, с. 126–130.
- Мац.: З.С. Мацюк, *Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся*, Луцьк 2013.
- Мокиєнко В.М., 1986, *Образы русской речи: историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*, Ленинград.
- Пуш.: С.Г. Пушик, *Приповідки: почув, записав і впорядкував Степан Пушик*, Івано-Франківськ 2009.
- Савченко Л.В., 2013, *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*, Сімферополь.
- СВФ: Кірілкова Н. В., 2013, *Словник волинських фразеологізмів*, Рівне – Острог.
- СД: Н. И. Толстой (ред.), *Славянские древности: этнолингвистический словарь*, т. I–V, Москва 1995–2012.
- СКУРАТИВСЬКИЙ В.Т., 1996, *Русалії*, Київ.
- СУМ: І.К. Білодід (ред.), *Словник української мови*, т. I–XI, Київ 1970–1980.
- ТЯПКИНА Н.І., 2006, *Демонологічна лексика української мови* [автореф. дис. ... канд. філол. наук], Запоріжжя.
- Ужченко В.Д., 1988, *Народження і життя фразеологізму*, Київ.
- Фр.: І. Франко, *Галицько-руські народні приповідки*, т. I–III, Львів 1901–1910.
- ФСГЖ: Г.М. Доброльожа, *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*, Житомир 2010.
- ФСЛГ: Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська, *Фразеологічний словник лемківських говірок*, Тернопіль 2012.
- ФСССГД: В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко, *Фразеологічний словник східнослов’янських і степових говірок Донбасу*, Луганськ 2013.
- ХОБЗЕЙ Н., 2002, *Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник*, Львів.
- ЧАБ.: В. Чабаненко, *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни*, Запоріжжя 2001.
- ЧУБИНСЬКИЙ П., 1995, *Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського*, Кн. 1, Київ.
- ЯКИМОВИЧ-ЧАПРАН Д.Б., 2009, *Лінгвокультурні конотації українських демономенів (на матеріалі лексеми чорт)*, „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, вип. 4, Львів, с. 118–131.
- ЯКИМОВИЧ-ЧАПРАН Д.Б., 2012, *Лінгвокультурні конотації демономена біс (на матеріалі української фраземіки та паремій)*, „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, вип. 7, Львів, с. 242–249.
- ЯКИМОВИЧ-ЧАПРАН Д.Б., 2014, *Конотативна семантика демономенів дідько, сатана, диявол як джерело лінгвокультурної інформації (на матеріалі українських фразем і паремій)*, „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, вип. 10, Львів, с. 149–159.
- DŹWIGOŁ R., 2004, *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Kraków.
- IVCHENKO Y., 2007, *Postać diabła we frazeologii i paremiologii polskiej i wschodniosłowiańskiej* [autoreferat rozprawy doktorskiej], Lublin.

- KRZYŻANOWSKI J., 1994, *Mądrej głowie dość dwie słowie: pięć centuryj przysłów polskich i diabelski tuzin z hakiem*, t. I–II, Warszawa.
- MOSZYŃSKI K., 1967, *Kultura ludowa Słowian*, t. 2: *Kultura duchowa*, cz. 1, Warszawa.
- TREDER J., 1989, *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym*, Wejherowo.
- WSFJP: P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.

www.akademicka.pl

